

Tatar Aydını Abdurrahman Sagdi'nin Türkmence Yazıları*

Turkmen Writings of Tatar Intellectual Abdurrahman Sagdi

Туркменские Труды Татарского Интеллекта Абдурахмана Сагди

Tahir AŞİROV**

Öz

XX. yüzyılın ilk çeyreği Türkmen topraklarında değişik kültürel sorunların tartışıldığı ve yenilenme sürecinin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Tatar aydınlarının Türkmence olarak yayımladığı yazılar, Türk düşünce tarihi açısından değerli çalışmalardır. Bunlardan Sovyet Türkmenistanı'nda "Tatar burjuva" temsilcisi olarak tanıtılan Abdurrahman Sagdi'nin 1922-1924 yılları arasında Türkmen dilinde yayımladığı yazılarının dönemin önemli problemlerine ışık tutan örnek yazılar olduğu söylenebilir. Bir Tatar aydını olan Sagdi'nin Türkmen dilinde "terbiye" başlığı altında yazdıkları ile eğitime özellikle de İslam tarihindeki eğitime ışık tutmaktadır. Ayrıca Sagdi'nin yazıları Türkmen düşünce tarihine de önemli katkılar sunmaktadır. Ancak bu çalışmalar, Sovyetler Birliği döneminde ideoloji bağlamında "Pantürkist", "Panislamist" başta olmak üzere farklı yakıştırmalarla eleştirilmiştir. Bu yazıda, Abdurrahman Sagdi'nin yazılarından yola çıkılarak Türkmen düşünce tarihinde Tatar aydınlarının yeri ve önemi belirlenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen, Tatar Aydınları, Sagdi, Dil, Eğitim

* Bu çalışma 25 Aralık 2020 tarihinde Kazan'da gerçekleşen "Aktualniye Problemi Tyurkologii: Rossiya i Tyurko – Musulmanskiy Mir" adlı uluslararası Türkoloji sempozyumunda sunulan bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

** Doç. Dr.; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi; tahirashirov@gmail.com; Orcid: 0000-0002-9684-0834

Abstract

The first quarter of the 20th century is the period when different cultural problems are experienced, discussed and tried to be renewed in Turkmen lands. In this period, the writings published in Turkmen by Tatar intellectuals are valuable works in terms of Turkish history of thought. Among these, Abdurrahman Sagdı, who was introduced as the representative of the "Tatar bourgeois" in Soviet Turkmenistan, can be the most important example of the articles he wrote in the Turkmen language between 1922-1924. Sagdı tries to explain education, especially education in Islamic history, in his articles titled "discipline". In addition, the articles written by the Tatar intellectual Sagdı in Turkmen are valuable studies in terms of the history of Turkmen thought. However, these studies were criticized in the context of ideology in the Soviet Union period, with different ascriptions such as "Panturkist" and "Panislamist". In this article, based on the work of Abdurrahman Sagdı, the place and importance of Tatar intellectuals in the history of Turkmen thought will be determined and explained.

Keywords: Turkmen, Tatar Intellectuals, Sagdı, Language, Education.

Аннотация

Первая четверть XX века - это период, когда переживаются, обсуждаются и пытаются возродиться различные культурные вопросы на туркменских землях. В этот период труды татарских интеллектуалов, изданные на туркменском языке, представляют собой ценные произведения с точки зрения истории тюркской мысли. Абдурахман Сагди, который был представлен как представитель «татарской буржуазии» в Советском Туркменистане, писал между 1922 и 1924 годами на туркменском языке. Точно так же Сагди пытается объяснить образование в своих трудах под названием «тербие» (воспитание), особенно в истории ислама. Кроме того, труды Сагди, который является татарским интеллектуалом, также являются ценными исследованиями с точки зрения истории тюркской мысли. Однако в период Советского Союза, эти работы подвергались критике с подразличными углами зрения особенно в контексте идеологии «пантюркизма» и «панисламизма». Основываясь на работах Абдурахмана Сагди, в этой статье попытаемся определить и объяснить место и значение татарских интеллектуалов в истории туркменской мышления.

Ключевые слова: Түркмен, Татарская Интеллигенция, Сағди, Язык, Воспитание.

Giriş

XX. yüzyılın ilk çeyreği Türkmenler arasında değişik kültürel sorunların yaşanmış, tartışılmış ve bir yenilenme süreci içerisine girilmiştir. Türk dünyasında yenilenme hareketinin başlamasıyla Türkmenler arasında da usul-î cedit okulları açılmıştır (Aşırov, 2021: 37-44). Tatar aydınlarının Türkmen düşüncesinin ihyasında ayrı bir yerinin ve öneminin olduğunu görmek mümkündür. Türk dünyasının ihyasında özel bir iz bırakan “Tercüman” gazetesinin kurucusu İsmail Bey Gaspıralı’nın anısına 1927 yılında Aşkabat’ta “Türkmenistan” gazetesinde yayımlanan yazı ise bunun ayrı bir göstergesidir (Aşırov, 2019: 361-370). Nitekim bu konuda, Tatar aydınlarının Türkemence olarak yayımlanan yazılarının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Türkemence olarak eserleri yayımlanan Tatar yazarlardan biri de Abdurrahman Sagdı’dır.

Tatar aydınlarının Türkmen düşünce tarihinde ayrı bir yerinin olduğu söylenebilir. Nitekim dönemin yazarlarından Ruhi Aliyev, 1936 yılında kaleme aldığı “Türkmen İli Jurnalının İctımağı ve Sınırı Yüzi” (Türkmen İli Dergisinin Toplumsal ve Sınıfsal Yüzü) isimli eserinde, Tatar aydınlarına kitapta ayrı bir yer vererek şöyle tanıtmaktadır: “Türkmen İli” dergisinin etrafında toplanan Tatar yazarları Tatar burjuvası arasından çıkıp, onun ilerlemesini devam ettirmek gayesiyle Pantürkizm ve bazı yerlerde Panislamizm fikirlerini [Türkmenler arasında] yaymak gayesiyle büyük rol oynamışlardır. Tatar burjuvasının temsilcilerinden dergide makaleleri ile tanınanlardan biri Hayrullah Abidî ve bir diğeri ise eski edebiyat muallimi ve tarihçilerinden Prof. Abdurrahman Sagdı’dır (Sadi)” (Aliyev, 1936: 39).

1926 yılında Kazan’da “Tatar Edebiyatı Tarihi” (Sagdı, 1926) yazarı olarak tanınan Abdurrahman Sagdı’nin (1889-1956) Türk dünyasında millî bilincin, dilin, edebiyatın, eğitimin, kültürün geliştirilmesinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Tatar aydını Sagdı, Türk dünyasının ihyası ve bilinçlenmesi yönünde değişik alanlarda yazılar kaleme almıştır (Aşırov, 2020: 71-72). Türk

düşünce dünyasına önemli katkılarda bulunan Sagdî'nin Türkmençe olarak yayımlanan yazılarını genel olarak iki başlıkta toplamak mümkündür.

A. Dil Üzerine

Türk dünyasının aydınlarından Sagdî, Türk dilinden eğitim konularına kadar farklı alanlarda yazılar kaleme almıştır. Bundan dolayı Aliyev tarafından ideoloji bağlamında şöyle eleştirilmiştir: “Türkmen İli” dergisinde birçok makaleleri ile kendini tanıtan yazarlardan biri de yukarıda zikrettiğimiz gibi meşhur Tatar pantürkist ve formalist âlimlerinden Abdurrahman Sagdî’dir” (Aliyev, 1936: 46). Sagdî'nin genelde Türk/men/ dili ile kaleme aldığı yazılarının Türkmen düşünce tarihinin değerli yapıtlarından olduğu söylenebilir.

“Eski edebiyat muallimi” Sagdî, 1922 yılında “Türkmen İli” dergisinin ilk sayısında “Adamlarda Dil Nahili Hasıl Bolan” (İnsanlarda Dil Nasıl Ortaya Çıkar) adlı makalesi, dil tarihinin gelişimi ile ilgilidir. Sagdî yazısında insanda dilin gelişimiyle ilgili düşüncelerini açıklamakta ve dilin insan için önemini beyan etmektedir. Dilin medeniyet ve ilerlemenin şartı olduğunu, daha doğrusu sonucu olduğunu belirtmektedir: “Dil insanların medeniyetlerinin terakkilerinin meyvesi demektir” (Aliyev, 1936: 48).

Sagdî, 1922 yılında “Türkmen İli” dergisinin üçüncü sayısında “Dil Hakında” (Dil Üzerine) adlı makalesinde, dil grupları veya aileleri konusunu ele almaktadır. Sagdî yazısında, diller, yapı (biçim) ve köken (kaynak) bilgisi bakımından üç gruptan oluşmaktadır: “Diller urug tarafından üç yere bölünüyor: 1. Ural –Altay veya Türk ailesi, 2. Sam ailesi, 3. Hint – Avrupa ailesi” (Aliyev, 1936: 48). Aynı şekilde Sagdî, Ural –Altay veya Türk ailesini de kendi içinde üçe ayırmaktadır: “Ural –Altay ailesi üç yere bölünüyor: 1. Asıl Türk –Tatar, 2. Ugor ve Fin, 3. Moğol” (Aliyev, 1936: 48). Bununla birlikte Sagdî, “Asıl Türk – Tatar” ailesinin birkaç kola ayrıldığını belirtmektedir: “Asıl Türk –Tatar grubu birkaç önemli gruba ayrılmaktadır. Onlar: (Uygur, Çağatay, Özbek, Türkmen, Osmanlı, Kumuk, Tatar, Başkurt, Kazak, Tarancı, Kırım Türkçesinden) ibarettir” (Aliyev, 1936: 48). Ayrıca Sagdî yazısında, Türk halklarının dillerini detaylı bir şekilde incelemektedir.

Sagdı, 1923 yılında “Türkmen İli” dergisinin 4-5. birleşik sayısında yayımladığı “Diller” adlı makalesinde, Türk dili detaylı bir şekilde ele almakta ve güncel durumuyla ilgili açıklama yapmaktadır (Sagdı, 1923: 58-62). Sagdı yazısında Türk halklarının dilleri ile ilgili şöyle demektedir: “Bütün Türk dillerinin (Osmanlı, Türkmen, Kumuk, Tatar, Başkurt, Kazak, Özbek, Tarancı) en yakını insanların Çağatay dilidir” (Sagdı, 1923: 62). Sagdı, “Diller” adlı yazısında, Türk dillerini değerlendirmektedir.

Sagdı, 1924 yılında “Türkmen İli” dergisinin 6-7-8. birleşik sayısında “Dil Bilimi ya ki Dil Peni (Yazıkoznaniye)” (Dil bilimi veya Dil Fenni “Dilbilim”) adlı makalesi, Türk dilini detaylı bir şekilde ele almakta ve onun güncel durumuyla ilgili açıklama yapmaktadır (Sagdı, 1924a: 86-94). Sagdı yazısına şöyle diyerek başlamaktadır: “Diller doğrusunda ve özellikle malum bir dil hakkında temelli bir bilim almak için “Dil Fenni” [Dilbilimi] diye kendine özel bir bilimi öğrenmek gerekli” (Sagdı, 1924a: 86). Sagdı yazısını, “Dil Biliminin Başka Bilimler İle İlişkisi” adlı başlıkta Dilbiliminin bilimsel sınıflandırılmasındaki yerini ve önemini açıklamaya çalışmaktadır. Aynı şekilde yazar, “Dil Biliminin Farklı Bölümleri” adlı başlıkta ise Dilbiliminin bölümlerini tespit etmeye çalışmakta ve “... Dilbilimini şu aşağıdaki gösterilen bölümlere bölünüyorlar-ayırılıyorlar” diyerek Dilbilimi konularını zikretmektedir: “1. Avazlar Bilimi – Fonetik. 2. Söz Yasalı [Sözcük Türetme] Bilimi – Morfolojiya [Morfoloji], 3. Lügat, 4. Semasiyolojiya [Semantik], 5. Nahv [Sintaksis]” (Sagdı, 1924a: 89). Ancak Sagdı dilbilimi üzerine kaleme aldığı yazısında “Avazlar [Fonetik] Bölümü”, “Söz Yasalı [Sözcük Türetme] Bölümü”, “Lügat - Kamus”, “Nahv [Sintaksis]” adlı başlıklarda dilbilimini irdelemektedir (Sagdı, 1924a: 86-94).

Aynı şekilde Sagdı'nin 1922 yılında “Türkmen İli” dergisinde dil ve edebiyat bağlamında “Türk Uruglarından Bolan Diller Hem Olarda Edebiyat” (Türk Uruklarından Olan Diller ve Onlarda Edebiyat) başlıklı yazısını da görmek mümkündür (Aşırov, 2020: 71). Sagdı'nin dil ve edebiyat bağlamında incelendiğinde onun çalışmalarının, Türk düşünce dünyasının gelişimini gösteren metinler olduğu anlaşılmaktadır.

B. Eğitim Üzerine

Türk dili üzerine birçok yazı kaleme alan Sagdı'nın eğitim ile ilgili yazılarının Türk dünyasında ayrı bir yerinin olduğunu söylemek olanaklıdır. Nitekim yazarın eğitimle ilgili yazılarının, Türk halklarından başta Tatarlar olmak üzere Türkmenlerin ve Özbeklerin eğitim – öğretiminde de ders kitabı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

Sagdı'nın eğitim üzerine kaleme aldığı “İş Terbiyesi hem İş Mektebi” adlı eseri, dönemin Türkmen düşünürü Muhammet Geldiyev (1889 -1931) tarafından 1923 yılında Türkmenleştirilerek Taşkent'te yayımlanmıştır (Aşirov, 2020: 71). Yazar eserinin isminin sonuna öğrenciler için elkitabı olarak hazırladığını açıklayan “Okıcılara ulanma” (Öğrencilere kullanma) ifadesini eklemiştir. Sagdı'nın bu eseri Özbek Türkçesinde de yayımlanmıştır (Gilazova, 2006: 11).

Sagdı'nın 1923 yılında eğitim üzerine kaleme aldığı “Terbiyeçilere Yolbaşçı Sapaklık hem Ulanma” (Eğitimcilere Başlıca Derslik ve Kullanma) adlı eserini, Türkmenlerin eğitim öğretimi için kaleme almıştır. Nitekim eserin başlığının altında “Türkmenler için mahsus yazıldı” (Türkmenlere özel olarak yazıldı) ibaresine yer verilmiştir. Ayrıca eserde, “Tatarca'dan Türkmençeye geçiren M. Geldiyev” diye Türkmenleştirenin Geldiyev olduğu belirtilmiştir (Aşirov, 2020: 71).

Aynı şekilde Sagdı'nın eğitim üzerine bunlardan başka da Türkmençe yayınları bulunmaktadır. Nitekim Sagdı'nın “Türkmen İli” dergisinde “Şarkta Terbiye” (Doğu'da Eğitim) adlı yazı dizisi vardır (Aşirov, 2020: 71-72). Sagdı, “Şarkta Terbiye” adlı yazısında, Türk halklara ait okullarda verilen eğitim – öğretimin güncellenmesiyle ilgili çalışmaya başladıklarını şöyle açıklamaktadır: “Doğu halkları içinde Türk soylularımızın birkaç bölümü şimdi bütün uyanıp yeni hayata hazırlanmak işine salt sağlam tutundular” (Aliyev, 1936: 54). Bununla birlikte yazar, eğitimin tarihi ile birlikte metodolojisini değerlendirerek şöyle demektedir: “Terbiye yurtlarımızda, terbiye bilgisinin tarihi öğrenildiğinden önce Doğu'nun kendi terbiye tarihi öğretilip, ondan sonra Avrupa ve Rus terbiye tarihini öğretmek yine bize göre Doğu için en faydalı usullerdendir” (Aliyev, 1936: 54). Yazar, Müslümanların eğitime, özellikle

özgür bir eğitime değer verdiklerini açıklamaktadır: “Eğitimde hürriyet, istiklaliyet ve hür eğitim esasını Müslümanlar her bir şeyden yüksek tuttular” (Aliyev, 1936: 54).

Fikir adamı Sagdı, 1924 yılında “Türkmen İli” dergisinin 6-7-8. birleşik sayısında kaleme aldığı “Şarkda Terbiye” (Doğu’da Eğitim) adlı makalesinde, İslam’da eğitim konusunu değerlendirmektedir: “İslam doğusunda terbiye ve talim işi nasıl başladı ve nasıl genişledi [gelişti]” (Sagdı, 1924b: 54). Sagdı bu yazısında, İslam bilim tarihini açıklamaya çalışmakta ve dördüncü yüzyıl itibariyle İslam dünyasında okutulan ilimleri şöyle saymaktadır: “Kur’an, Kıraat hükümleri, Tefsir, Hadis, Siyer, Fıkıh ve Usûlü’l-Fıkıh, Dil ve Edebiyat, Tarih ve Tercüme haller [Bibliyografya], Coğrafya, Tebipçilik [Tıp], Hesap [Matematik], Hendese [Geometri], Heyet [Astronomi], Felsefe [Filosofiya], Müzik” (Sagdı, 1924b: 61). Son olarak Sagdı makalesini şöyle tamamlamaktadır: “Müslümanlar arasında bilim ve felsefenin damarlanıp, genişleyip gitmesine; genelde Müslüman mekteplerine bilimin salt hâkim olmasına çok Türk âlimleri güç koydular [destek verdiler]: İbn-i Sina, Farabî, Cevherî...” (Sagdı, 1924b: 61).

Sagdı’nın Türkemence olarak yayımlanan yazıları, Sovyetler Birliği döneminde Türkmenistan’da, dönemin ideolojisi bağlamında diğer düşünülerle birlikte eleştirilmiştir. Nitekim Aliyev, “Türkmen İli” Journalının İçtimağı ve Sınıfı Yüzü” isimli eserinde, Sagdı’yi şöyle eleştirmektedir: “Abdurrahman Sagdı dil edebiyat meselelerinde pantürkist ve terbiye [eğitim] meselesinde panislamist olması elbette sebepsiz değildir... Abdurrahman Sagdı diğer pantürkistler ve özellikle Çokayev, Zeki Velidov ve Soltan Galiyevçiler gibi... Bizim anladığımızı göre o saf bir pantürkisttir” (Aliyev, 1936: 56). Aliyev’in eleştirisinden de Sagdı’nın Türk düşünce dünyasının önemli isimlerinden biri olduğu söylenebilir.

Sonuç

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkmen topraklarında değişik kültürel sorunların yaşandığı, tartışıldığı ve yenilenmeye çalışıldığı dönemde, Tatar aydınlarının Türkemence yayımlanan yazılarının tarihi açıdan önemli olduğu görülmektedir. Türk dünyasının büyük şahsiyetlerinden biri olan Abdurrahman

Sagdî Türkmençe yayımlanan yazılarında, Türkmenlerin geleneksel Türk-İslam kültürüne bağlı kalarak ilerleme imkânlarının savunmaktadır. Daha da iddialı bir şekilde İslam tarihinin büyüklerinden örnekler vermek suretiyle savını kanıtlamaya çalışmaktadır. Ayrıca Sagdî, İslam bilim tarihinde Türk soylu düşünürlerin eğitim – öğretimde etkin olduğunu belirtmektedir. Yazar, Türkmençe yayımlanan yazıları bağlamında Sovyet Türkmenistanı'nda dönemin ideolojisi temelinde eleştirilmiştir. Bununla birlikte Türk düşüncesinin ihyası için çaba harcayan Tatar aydınlarından biri olan Abdurrahman Sagdî'nin Türkmençe yayımlanan yazılarının Türkmen düşünce tarihinde ayrı bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Alıyev, Ruhı. (1936). “Türkmen İli” Jurnalının İctımağı ve Sınıpı Yüzi. Aşkabat: Türkmen devletneşir.

Aşirov, Tahir. (2020). Türkmen Basın ve Düşünce Tarihinde Türkmen İli Dergisi (1922-1924). Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Aşirov, Tahir. (2019). “Tatar Aydınlarının Türkmen Düşüncesinin İhyasında Yeri ve Önemi: H. Abidî Örneği”. Nauçnoye Naslediye i Obştsestvennaya Deyatel'nost' Bra'yev Maksudi. Materialı Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, priurochennoy k 150-letiyu Akhmetkhadi Maksudi i 140-letiyu Sadri Maksudi (Kazan, 7 dekabrya 2018 g.). Kazan: İstitut İstorii im. Ş. Marjanı AH RT, 361-370.

Aşirov, Tahir. (2021). “Türkmenistan'da Usûl-i Cedîd Okullarının İnşasında Alişbek Aliyev'in Yeri ve Önemi”. Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 5: 37-44.

Gilazova, Çulpan. (2006). Problemi Literaturovedeniya v İstoriko-literaturnom Nasledii G. Sagdi. Avtoreferat kan. fil. nauk. Kazan.

Sagdî, Abdurrahman. (1923). “Diller”, Türkmen İli Dergisi 2 (4-5): 58-62.

Sagdî, Abdurrahman. (1924a). “Dil Bilimi ya ki Dil Peni (Yazıkoznaniye)”, Türkmen İli Dergisi 3 (6-7-8): 86-94.

Sagdı, Abdurrahman. (1924b). “Şarkda Terbiye”. Türkmen İli Dergisi 3 (6-7-8): 53-61.

Sagdı, Abdurrahman. (1926). Tatar Edebiyatı Tarihi. Kazan: Tatarstan Devlet Neşriyatı.